

SAMMANFATTNING:

Islam har en stark politisk närvaro i fattiga och ofria länder. I debatten om religion och demokrati leder detta ofta till uppfattningen att islam är ett hinder för utveckling och oförenlig med frihet. Denna rapport ställer

frågan om det är religionen islam eller de politiska strukturerna som inskränker människors frihet. Rapporten lyfter fram olika aspekter och företeelser inom islam i syfte att ifrågasätta föreställningen om att

islam är ett problem. Rapporten visar bland annat att det är bristen på fungerande institutioner, inte islam som religion, som hindrar frihetsutvecklingen i många muslimska länder.

Islam – ett hinder för frihet i Guds namn?

AV: ELI GÖNDÖR

1. Inledning

Islams tydliga närvaro i politiska sammanhang i Mellanöstern, Asien och Afrika, där förtyck och fattigdom är norm, legitimerar frågan om det är religionen islam eller politiska system som inskränker människors frihet?

Det är inte ovanligt med argument som hävdar att just islam eller muslimer skulle innebära ett exceptionellt problem.

Argument som lyfts fram för att stärka en sådan uppfattning överensstämmer med den muslimfientliga bild som förekommer genererat i västvärlden. Muslimer beskrivs i dessa sammanhang som odemokratiska till sin natur på grund av sin religion. Det gäller även muslimer och islams syn på kvinnor som anses var statisk och bortom möjlighet att förändras. Kombinationen av muslimers stora

födslotal och frihetsfientliga religion tillsammans med massiv utvandring till västerländska länder anses hota världen i allmänhet och fria länder i synnerhet. Islamism eller politisk islam pekas ut som ett statiskt system utan nyanser och Muslimska brödraskapets framgångar i Mellanöstern påstås bevisa att muslimer vill ha auktoritära frihetsfientliga regimer.¹

Den dominerande uppfattningen i dessa sammanhang är att islam skulle skilja sig från andra religioner genom att vara mer krigisk, mer patriarkal, mer dogmatisk och mindre anpassningsbar till frihet. Genom ett ömsesidigt mer eller mindre omedvetet

utbyte mellan å ena sidan selektiva urval i nyhetsrapportering om muslimer och Mellanöstern och å andra sidan spridningen av fördomar om islam, bekräftar de båda uttrycken varandra. Resultatet blir att fördomar och okunskap sprider sig till politiker och när acceptans i etablerade medier med stor genomslagskraft även i Sverige.

Lena Andersson, krönikör på Dagens Nyheters ledarsida, illustrerar problemet väl när hon hävdar att islam innebär "könsåtskillnad och detaljreglering av livet" vilket medför "olösliga problem med kvinnors ställning och tankefriheten."² Religionen islam skulle alltså, enligt Lena Andersson, i sig själv innehålla idéer som är omöjliga att förena med ett ideal om grundläggande friheter.

1 Sökning på Google med kombinationen "the muslim threat to the world" ger 140 000 000 träffar med varierande trovärdighet och innehåll. De hemsidor som jag tittat igenom uttrycker mer eller mindre likartade åsikter om islam.

2 Andersson 2013.

Den dominerande uppfattningen i dessa sammanhang är att islam skulle skilja sig från andra religioner genom att vara mer krigisk, mer patriarkal, mer dogmatisk och mindre anpassningsbar till frihet.

Det finns därmed anledning att ifrågasätta de grävsta missförstånden. I denna rapport kommer jag därför att argumentera för att det inte är islam som är problemet utan snarare de politiska system som begränsar människors frihet.

Det finns forskning som visar på det rakt motsatta till de muslimfientliga påståendena. I denna rapport visar jag en del av denna forskning. Jag ifrågasätter myten om födslotal och idén om att muslimer i världen skulle vara en homogen grupp där alla utövar sin religion på samma vis. Jag ifrågasätter även om myten att muslimska brödraskapspartiers framgång bevisar muslimers önskan att leva i religiösa diktaturer. Därtill ifrågasätter jag de muslimfientliga argumenten om att kvinnors roll och plats inom islam skulle vara statisk och oföränderlig, genom att visa hur kvinnors situation förändras i muslimska omgivningar. Slutligen visar jag med statsvetenskapliga perspektiv vad det är som egentligen skapar de bästa förutsättningarna för frihet i ett land och vad

som därmed förmodligen är det största problemet, nämligen brist på frihet.

Uppenbart är att politiska ambitioner som uttrycks genom muslimsk religiositet varierar mellan både länder och världsdelar. En rimlig tanke är därför att de stora skillnader som existerar mellan länder med muslimsk befolkning säger något om vilken roll religionen spelar i förhållande till olika politiska system. Iran, Turkiet och Indonesien kan alla tre sägas vara muslimska länder, men skillnaden i frihet är stor dem emellan. Enligt Freedom House är Iran inte ett fritt land, Turkiet delvis fritt och Indonesien fritt.³

Det finns ingen ambition i denna rapport att försöka förstå om mötet mellan islam och Väst kan möjliggöras.⁴ Inte heller är min målsättning att i första hand lyfta fram Mellanöstern som representativt för alla länder i världen med muslimsk majoritet.⁵

Rapporten inleds med en sammanfattning av den islamska väckelsen som även tar den arabiska våren i betraktande. I detta fall börjar jag den islamska väckelsen med revolutionen i Iran (1978–1979). Inom forskarvärlden anses ofta revolutionen i Iran ha

stor betydelse för världens muslimers medvetenhet och politiska ambitioner även om den varken är självklar eller entydig.

Därefter följer ett resonemang kring vad olika former av islamism har för förutsättningar att samverka med eller utvecklas i frihetliga politiska system. I avsnitt 4 diskuterar jag betydelsen av kvinnors roll och plats i muslimska omgivningar för frihetlig utveckling, och i avsnitt 5 lyfter jag fram skillnaderna i världen avseende islamsk religionsutövning och religiös identifikation. Avslutningsvis diskuterar jag i avsnitt 6 vad som kan anses påverka politiska system i frihetlig riktning, för att i avsnitt 7 dra mina slutsatser i frågan om det är religionen islam eller politiska system och omständigheter som påverkar länder i olika riktningar avseende frihet.

2. Bakgrund: Den islamska väckelsen

Den islamska väckelsen kan anses ha börjat med revolutionen i Iran (1978–1979) då USA tvingades ut ur Iran. Det afghansk-sovjetiska kriget (1979–1989) då mujahedin pressade den sovjetiska armén till reträtt spädde på känslan av muslimsk seger över stormakterna. Båda fallen gav muslimska gemenskaper i världen en känsla av att ha fördrivit världens starkaste makter med Guds hjälp.

Samtidigt mottogs utvecklingen med blandade känslor i det muslimska

3 I Freedom House årliga rapporter graderas länder från 1 till 7 avseende hur fritt landet anses vara. Ju lägre siffra desto friare land. <http://www.freedomhouse.org/>

4 För en träffande, kunnig och intressant analys av mötet mellan islam, väst och liberalism läs. Rudbeck, Carl 2013 *Islam och liberalism*.

5 Majoriteten av världens muslimer lever utanför Mellanöstern.

folkdjupet. Dels förekom misstänksamhet mot vad den shiamuslimska⁶ revolutionen i Iran skulle få för konsekvenser för sunnimuslimerna, dels förekom uppfattningen att ett förtryck helt enkelt riskerade att bytas ut mot ett annat. Ändå upplevdes den islamiska revolutionens framgångar ofta som ett bevis på att islam skulle regera som alternativ till världsliga system, som kapitalism och socialism, samt att Koranen därigenom visat sig vara den enda relevanta konstitutionen.⁷

För att stoppa en eventuellt fortsatt shiamuslimsk frammarsch invaderade

Irak Iran 22 september 1980. Kriget mellan Iran och Irak (1980–1988) innebar i praktiken att muslimer under åtta år dödades varandra under ett långt och seglivat krig som också ledde till att den islamiska väckelsen i världen kom av sig. Samtidigt etablerade sig den islamistiska regimen i Iran långt ifrån slagorden om frihet och rättvisa. Ändå bevarades en förhoppning om att på sikt också kunna störta sekulära diktaturer i Mellanöstern. Under 1980-talet kunde Hizbollah med Irans och Syriens hjälp stärka sina positioner i Libanon. I Algeriet vann visserligen den islamiska frälsningsfronten *Front Islamique du Salut* (FIS) valet 1991 men armén vägrade acceptera valresultatet och tog över makten 1992. USA:s invasion av Irak 2003 bröt ner existerande säkerhetssystem och politiska institutioner vilket gav nytt utrymme åt den historiska konflikten mellan shia och sunni. Resultatet blev återkommande attentat mot shiamuslimska helgedomar runt om i landet. Det palestinska valet 2006 ledde till inbördeskrig mellan Fatah och Hamas som slutade med Hamas maktövertagande på Gazaremsan och återigen ett styrande islamistiskt politiskt system som innebar mer förtryck och mindre frihet.

Den Arabiska våren kan anses ha tagit vid där den islamiska väckelsen kom av sig och har synliggjort islams betydelse för allmänheten i Mellanöstern och Nordafrika. Sekulära

diktaturer har fallit. Revolutionen gav i vissa fall uttryck för att islam med ny energi skulle rädda människor från förtryck och orättvisor. I Tunisien och i Egypten har muslimska brödraskapsinspirerade partier tagit makten. Undantaget det palestinska valet år 2006⁸ är det första gången i historien som islamistiska partier når makten genom fria val. Trots det har maktövertagandet inte gått friktionsfritt. I Egypten har det Muslimska Brödraskapet varnat för att samhället kan fördäras om kvinnor ges friheter att resa, arbeta och använda preventivmedel utan sina mäns tillstånd. Brödraskapets reaktionära politik tydliggörs därmed och strider i allt väsentligt mot budskap om jämlikhet och frihet. Lagförslagen och uttalandena har mötts av massivt folkligt motstånd. Återigen tycks den islamiska väckelsen ha kommit av sig och Egyptens framtid är oklar.

Ändå upplevdes den islamiska revolutionens framgångar ofta som ett bevis på att islam skulle regera som alternativ till världsliga system, som kapitalism och socialism, samt att Koranen därigenom visat sig vara den enda relevanta konstitutionen.

6 Meningsskiljaktigheterna om vem som var lämplig arvtagare till Muhammeds död år 632 ledde till splittringen mellan *sunni* och *shia*. Sunnimuslimerna äberopade *sunna* (sed, tradition) och menade att goda ledarskapskaper och *ijma* (samtycke, konsensus) var tillräckligt för att välja ut en värdig kalif, *kablifa* (ställföreträdande). Inom *shia* fastställdes tvärtom att ledarskapet var beroende av släktskapet till Muhammed. Då Muhammeds son Ibrahim avlidit menade en del att Ali ibn Abi Talib var den rättmätige ledaren eftersom han både var kusin och svärson till Muhammed. Dessa blev *Shia Ali* (Alis parti/anhängare). Dessutom ansåg *shia* att det i varje generation måste finnas en *imam* (ledare) som utvald och stärkt av Gud ska vägleda den muslimska gemenskapen religiöst och spirituellt. Under de första tvåhundra åren efter Muhammeds död, förnedades *shia* till en förtryckt oppositionell minoritet. Men de bevarade sin övertygelse om att besitta den enda sanningen om hur den muslimska gemenskapen bör ledas och islams religiösa texter tolkas. För vidare läsning om *shia* se exempelvis Nakash, Yitzhak 1994. *The Shi'is of Iraq*, eller Halm, Heinz, 2004. *Shi'ism*.

7 Landau 1993:37; Peled 2001:130, Fazlhashemi 2013:173–174.

8 Valet ledde till palestinskt inbördeskrig. Det palestinska samhället splittrades så att Fatah regerar på Västbanken och Hamas på Gazaremsan.

Brödraskapets reaktionära politik tydliggörs därmed och strider i allt väsentligt mot budskap om jämlikhet och frihet.

I Tunisien möts uttalade ambitioner att införa ett könssegregerat samhälle, eller att inskränka yttrandefriheten, av kraftfullt folkligt motstånd. I både Tunisien och Egypten får de nytillträdda regimerna samtidigt stöd från mer utvecklingsfientliga islamistiska rörelser, som gärna ser frihetsinskränkande lagförslag drivas igenom. I Jordanien är balansen mellan kungahuset och det islamistiska partiet *Jabhat al-Amal al-Islami*, "Islamic Action front", inte längre lika självklar som den tidigare varit. Ändå följer partiet tills vidare kungahusets krav, medvetet om att dess existens för närvarande är helt beroende av kungahusets välvilja. Syriens framtid är fortfarande oklar. Uppenbart är dock att oppositionen mot den sittande regimen även består av starka islamistiska krafter. I skrivande stund är det uppenbart att Syrien blivit ett nytt slagfält för den långa och smärtsamma konflikten mellan sunni och shia. Iran och Hizbollah stödjer Assad-regimen för att upprätthålla sitt inflytande i regionen. Saudiarabien vill förhindra det och stödjer därför den sunnimuslimska oppositionen. Konflikten mellan Muslimska Brödra-

skapet och familjen Assad har genom historien varit lång och brutal.⁹

De senaste händelserna i Mali, Algeriet, Zimbabwe och Afghanistan visar dessutom att radikala våldsamma islamistiska grupperingar fortfarande är aktiva. Vilka de är och vad de har för målsättningar är dock inte lika tydligt.

Politisk islam, eller en mer samhällsaktivistisk islamsk religionsutövning, ser dock annorlunda ut i Asien. I Indien¹⁰ och Indonesien, som enligt Freedom House rapport *Freedom in the World* från 2013 är kategoriserade som fria länder,¹¹ lever cirka 380 miljoner muslimer utan större konflikter. Inte heller förekommer det i dessa länder betydelsefulla islamska krafter som försöker begränsa friheten i samhället eller bryta ner politiska institutioner.¹²

3. Muslimska Brödraskapet, islamister, jihadister och neo-fundamentalister

Politisk islam, eller islamism, har hela tiden haft betydelse för utvecklingen i muslimska länder. I denna omfattande rörelse förekommer allt från idéer om betydelsen av mänskliga fri- och rättigheter till föreställningar som för-

kastar allt utom utövandet av ursinnigt våld i kampen för "det goda".

För närvarande existerar en mängd rörelser och partier, som ideologiskt på något vis är kopplade till Muslimska Brödraskapet, med anspråk på att förbättra samhället med hjälp av det man ser som islams politiska budskap.¹³ I dessa partiers, eller rörelser, marginaler agerar parallellt grupper vars målsättning, finansiering och sammansättning är oklara. Exempel på en sådan rörelse är Mokhtar Belmokhtars (1972–2013) grupp med det passande namnet *al-Mua'q'oon Biddam*, "De som undertecknar med blod", vilken utförde attacken i mitten av januari 2013 mot gasanläggningen In Amenas i östra Algeriet där 37 människor dödades.

Skillnaden mellan olika islamistiska förhållningssätt är också skillnaden i förutsättningar för delaktighet i frihetliga processer eller att stå utanför systemet. I boken *Globalized Islam: the Search for a New Ummah* utvecklar

Politisk islam, eller en mer samhällsaktivistisk islamsk religionsutövning, ser dock annorlunda ut i Asien.

9 Ajami 2012:84–85.

10 För en introduktion till muslimer i Indien, se Sundbom, Henrik, 2012. "Tjugo år efter Ayodhya: Islam och politik i Indien".

11 <http://www.freedomhouse.org/>

12 Siffran kan jämföras med cirka 250 miljoner muslimer i Mellanöstern.

13 Det kan diskuteras om det var Abu A'la Maududi (1903–1979), grundare av *Jamaat-e-Islami* "Islamska partiet", eller Sayyid Qutb (1906–1966), som var den viktigaste ideologen genom tiderna för *al-ikbwan al-muslimun* "Muslimska Brödraskapet", som har betytt mest för ideologin bakom politisk islam.

Olivier Roy begreppet militant neofundamentalism för att dels tydliggöra motiven hos dem som menar sig vara goda muslimer genom att spränga sig själva och andra i luften, dels för att skilja dem från andra islamister.

Den grundläggande skillnaden mellan islamister och neofundamentalister är enligt Roy att neofundamentalister opponerar sig mot koncept som demokrati, mänskliga rättigheter och frihet medan islamister försöker bevisa hur allt detta kan uppnås genom islam. Neofundamentalister vägrar uttrycka sig i termer som har sitt ursprung i väst. Ideologin motsätter sig nationalstaten för att i stället engagera sig i föreställningen om en universell muslimsk gemenskap *umma*¹⁴ grundad på *sharia*¹⁵.

För neofundamentalister blir därmed globaliseringen mer en möjlighet än ett hinder. Problemet är enligt Roy att idén saknar kultur, territorium och ekonomi som kan göra det till ett fungerande samhälle. Därmed blir

Neofundamentalister opponerar sig mot koncept som demokrati, mänskliga rättigheter och frihet medan islamister försöker bevisa hur allt detta kan uppnås genom islam.

neofundamentalismen en fantasi, en flykt från ett politiskt dödläge.

Neofundamentalisterna har ingen brådska att bygga islamska institutioner som skulle riskera att ifrågasätta sharias giltighet. Till skillnad från islamister som ägnar sig åt hjälpsatser till fattiga och åt byggandet av skolor eller sjukhus har neofundamentalister inget intresse av att fylla sociala behov. De vägrar ta del av världslig vetenskap och filosofi. Att världen förändrats sedan Profetens dagar bryr de sig inte om. Trots att konflikterna i Mellanöstern används som argument för rekrytering är lösningen på dem inte verksamhetens målsättning. Målsättningen är att tjäna Gud, inte att uppnå ett politiskt program. Resultaten kommer när Gud vill och vem vet vad Gud har för planer? Grupperna eller rörelserna är ofta löst sammanhängande al-Qaidainspirerade nätverk som snarare lever med en gemensam världsbild än en gemensam organisation.¹⁶

Neofundamentalisters verksamhet, operativa karaktär och ideologiska grund behöver institutionellt kaos för att kunna fungera. Varje steg mot

starkare institutioner och fungerande politiska system som samtidigt skapar förutsättningar för ökad frihet och ökat välbefinnande ses som ett hot.

Samtidigt växer det ut islamistiska oppositioner i marginalen, med andra målsättningar än neofundamentalisternas. I Egypten, Tunisien och andra delar av världen, splittras islamistiska partier upp i nya och mindre grupperingar, som uttrycker behovet av mer frihetliga och pluralistiska förhållningssätt till det islamistiska projektet. Framför allt tar de avstånd från de emellanåt våldsamma auktoritära metoderna eftersom de riskerar att krossa den religiösa staten, både avseende religionen och staten.¹⁷

Marc Lynch menar exempelvis att al-Qaidainspirerad verksamhet dessutom har förlorat mycket av det tidigare stöd som rörelsen haft. Al-Qaidas attacker mot andra muslimer har gjort att många muslimer vänt rörelsen ryggen.¹⁸

4. En ny maktkamp om islams tolkning: Kvinnorna tar plats

En metod med vilken utveckling kan mätas är att granska kvinnors status i de påtalade omgivningarna. Dels säger det något om förhållningssättet till människors lika värde oavsett kön, sexuell läggning och tro. Dels borde det vara uppenbart att samhällen som

14 Umma betyder egentligen folket eller gemenskapen. Gängse föreställning inom islam är att en ny gemenskap med nya regler och förordningar, som skiljde sig från tidigare klansystem och grupperingar, skapades i och med islams tillblivelse. Denna nya islamska gemenskap kom att gå under begreppet umma. Se Koranen 3:110.

15 *Sharia* betyder lagen av Gud och är islams rättspraxis. Genom tolkning av texter utvecklas regler för hur människor ska bete sig för att i så stor utsträckning som möjligt leva enligt vad som anses vara Guds vilja. Tillämpningen av sharia varierar från land till land. Se Hjärpe 2004:29–33.

16 Roy, 2004:232–287.

17 Roy & Boubeker 2012:5.

18 Lynch 2012:207.

utesluter hälften, eller mer, av befolkningen för att de är kvinnor också har en problematisk föreställning om vad frihet och jämställdhet innebär.

Religiösa, traditionella, hierarkier har förlorat en stor del av sin auktoritet i alla religioner, i takt med ökad utbildning i världen. Detta gäller naturligtvis också islam. Inom islam förtydligades trenden under 1970- och 1980-talen. Innan dess var det omöjligt för de flesta muslimer att tänka sig att deras religiösa praktik någonsin skulle ifrågasättas. Men mot 1980-talets slut var det allmänt vedertaget för muslimer att ifrågasätta vad religionen hade för betydelse för vars och ens personliga liv och erfarenhet.¹⁹

Målsättningen är att tjäna Gud, inte att uppnå ett politiskt program. Resultaten kommer när Gud vill och vem vet vad Gud har för planer?

I det vakuum som bildats i och med de traditionella hierarkiernas sammanbrott finns ett massivt anspråk från kvinnor på jämställdhet. Kvinnors status i muslimskt dominerade länder varierar. För att legitimera förtryck av kvinnor i olika omgivningar lyfts exempelvis den text ur Koranen fram som uppmanar mannen att slå sin hustru om hon opponerar sig mot hans

vilja.²⁰ Därtill är inte kvinnor och män jämställda i Shariarätten.²¹

Allt fler röster riktar därför kritik mot hur Koranen och sharia tolkas. Dessa kritiker menar att en egalitär tolkning av båda är möjlig.²² Förtryckande och frihetsbegränsande religiösa tolkningar möter allt större motstånd från muslimska kvinnor. Dessa kvinnor kämpar för jämställdhet men också för rätten att erkännas som en legitim del av den religiösa gemenskapen. Kvinnors kamp för sin rätt till jämställdhet har blivit allt tydligare i länder som i någon mening domineras av islam. En ny maktkamp om islams tolkning och framtid har därmed inletts – en strid i vilken kvinnor och kvinnors rättigheter tar allt större plats.

När den 14-åriga pakistanska flickan Malala Yousafzai sköts den 9 oktober 2012 för att hon drivit frågan om utbildning för kvinnor möttes händelsen av starka reaktioner. Uttrycken i den muslimska världen efter händelsen säger en hel del om den rådande situationen. Den 12 oktober 2012 utfärdade 50 muslimska tjänstemän en *fatwa*²³ mot förövarna. Gärningsmännen å sin sida ångrade inget utan hävdade att de fortfarande hade för avsikt att döda både Malala och hennes far. Händelsen kan förstås som att

²⁰ Koranen 4:34.

²¹ Hamdeh 1996:346.

²² Barlas 2002:31–62, Mir-Hosseini 1999:48.

²³ *Fatwa* är ett religiöst juridiskt utlåtande, som uttalas av formellt utbildade personer inom islamsk rätt och härleds till ett uttalande från profeten Muhammed.

kvinnors utbildning i vissa kretsar ses som ett extremt hot. Men samtidigt får Malala och hennes idéer stöd i andra kretsar som dessutom har legitimitet i religiösa omgivningar.

Saba Mahmood hävdar att även islamistiska grupper har konstaterat att det inte går att binda kvinnor vid spisen och barnsängen. I Egypten förekommer exempelvis koranskolor vars målsättning är att utbilda kvinnor till att bättre förstå sina rättigheter inom islam. Nackdelen med utbildningen är att den försöker anpassa kvinnor till Brödraskapets intressen. Fördelen är att kvinnors ökade kunskap om sina rättigheter och skyldigheter inom religionens ramar ger dem förutsättningar att arbeta sig fram till nya roller också inom samhällets och familjens ramar.²⁴ Tawakkul Karman, som var en av de tre fredspristagarna 2011, personifierar Mahmoods teori. Som aktiv medlem i det Muslimska Brödraskapet i Jemen har hon varit drivande bakom de regimkritiska demonstrationerna för att tvinga Jemens president Ali Abdullah Saleh att avgå. Hennes möjligheter att röra sig fritt i det offentliga rummet ger henne mer social och ekonomisk

I det vakuum som bildats i och med de traditionella hierarkiernas sammanbrott finns ett massivt anspråk från kvinnor på jämställdhet.

²⁴ Mahmood 2005:174–180.

¹⁹ Eickelman & Piscatori 2004:38.

Allt fler röster riktar därför kritik mot hur Koranen och sharia tolkas. Dessa kritiker menar att en egalitär tolkning av båda är möjlig.

frihet, vilket i förlängningen förändrar hennes status.

De tecken som finns på förändring är ibland mycket små men likväl betydelsefulla. I Saudiarabien, som är ett av de mest kvinnoförtryckande länderna i världen, tillkännagav kung Abdullah i september 2011 att kvinnor dels själva kommer att kunna kandidera, dels rösta i nästa kommunalval. Sudan, som länge toppat listan av kvinnoförtryckande länder, ger åtminstone intryck av att ha förstått det omöjliga i att på sikt bortse från kvinnors ambition att förändra sin situation. När journalisten Lubna Ahmad al-Hussein greps för att hon gick klädd i byxor i juli 2009, blev hon världskänd då hon vägrade betala böterna hon avkrävts. Även det oacceptabla spöstraff mot kvinnor i Sudan som inte klär sig enligt rådande föreskrifter har fått den lokala kvinnorörelsen Nobel Women Initiative²⁵ att gå i taket och demonstrera utanför det sudanesiska justitiedepartementet.

Valentine M Moghadam menar att kvinnor inte längre finner sig i sina traditionella roller, utan har intagit en aktiv roll i den allomfattande utvecklingen av länderna i Mellanöstern.

25 <http://nobelwomensinitiative.org/sudan/news/> 13.03.11

Generellt sker i varje muslimskt land förbättringar till förmån för kvinnors status. Moghadam lyfter fram statistik som visar att det på 60-talet inte var mer än 1–5 procent av kvinnorna som arbetade utanför hemmet eller det egna jordbruket i länderna i Mellanöstern. Numera är siffran mellan 30 och 60 procent.²⁶

Kvinnors allt mer påträngande närvaro, både generellt i offentligheten men också i rent religiösa omgivningar (som Muslimska Brödraskapets kvinnoavdelningar), bidrar till samtidsanpassade tolkningar av religionen. Exempelvis blir det allt ovanligare att någon religiös auktoritet skulle våga argumentera mot att kvinnor ska studera.

Förutom att kvinnor i muslimska länder utbildar sig allt mer, tar en allt större del i näringslivet och på olika vis förbättrar sina villkor har det också skett en dramatisk förändring i antalet födselar. I stort har antalet födselar per kvinna bland muslimer i världen

Kvinnors allt mer påträngande närvaro, både generellt i offentligheten men också i rent religiösa omgivningar (som Muslimska Brödraskapets kvinnoavdelningar), bidrar till samtidsanpassade tolkningar av religionen.

26 Moghadam, 2003:46–66.

minskat med 50 procent.²⁷ Vad som bidragit till det är inte helt klart. Det finns nämligen inte klara samband mellan just utbildning, ekonomisk status och färre födselar. Minskning i antalet födselar är nämligen lika påtaglig även där utbildningen är låg och fattigdomen hög.

I en nyligen publicerad studie pekar Erik Meyersson, doktor i nationalekonomi vid Handelshögskolan, på hur ett lokalt islamskt styre i Turkiet åren 1994–1999 ledde till en rad förbättringar avseende kvinnors egenmakt. Kvinnors medverkan i utbildning ökade till den grad att utbildningsgapet mellan män och kvinnor på gymnasienivå i stort sett försvann. 17 år efter insatsen är fortfarande effekten synbar genom färre tonårsgiftermål, fler kvinnliga lokalpolitiker samt en minskning i stödet för islamistiska partier.²⁸

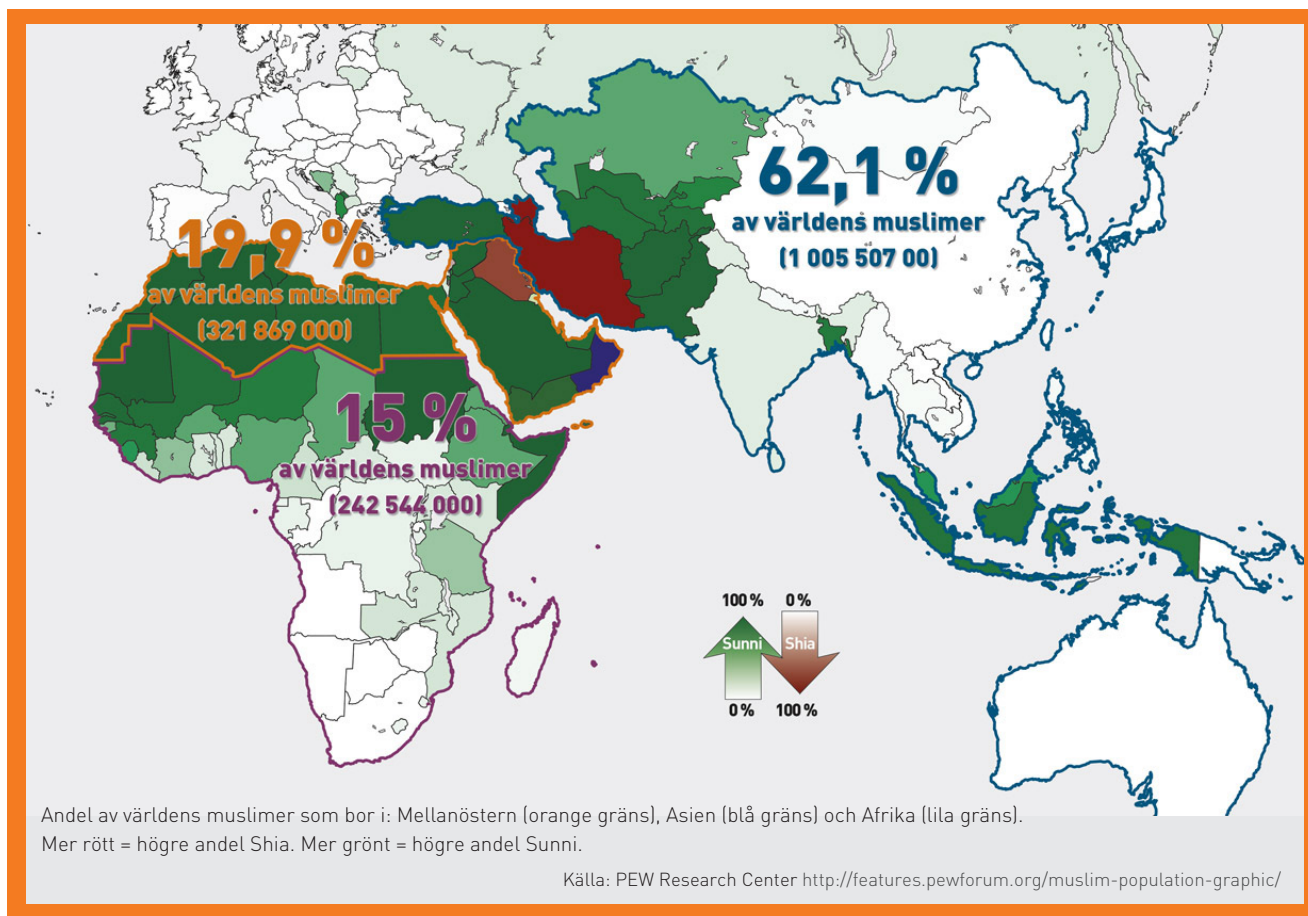
Genom att granska kvinnors och islamistiska partiers utveckling synliggörs bilden av ständigt pågående förändringar bland muslimers förhållningssätt till vad islam innebär för dem.

5. Islams mångfald

I en attitydundersökning, unik i sitt slag, har Pew Research Center granskat hur muslimer i världen ser

27 Eberstadt, Nicholas & Apoorva, Shah, 2011.

28 Meyersson, 2013. Ang. muslimska religiösa kvinnors självbild och utveckling se även Göndör, Eli, 2012.

på sin religion. Rapporten, *The World's Muslims: Religion, Politics and Society*, är baserad på mer än 38 000 intervjuer gjorda på över 80 språk. Undersökningen visar att tron på en Gud och att Muhammed är hans profet är väldigt vanlig. Därutöver varierar själva tron eller vad tron innehåller. En del muslimer tror på änglar, himmel och helvete, andra gör det inte. Dessutom förekommer det skillnader både geografiskt och mellan generationerna

och könen avseende trons innehåll och omfattning.

Undersökningen visar hur stora variationerna i världen är mellan vad muslimer har för uppfattning om religionens betydelse för var och en. Enligt rapporten anser sig personer över 35 år vara mer religiösa än yngre, under 35 år. I de 39 länder som rapporten omfattar är det vanligare att män besöker moskéer än kvinnor. Detta är mest framträdande i centrala och södra Asien där majoriteten av

kvinnorna som tillfrågats hävdar att de aldrig besöker moskén. I flera fall beror detta dock på regleringar som förbjuder kvinnor att gå till moskén, vilket innebär att resultatet inte säger något om huruvida kvinnor vill göra detta eller inte. Däremot förekommer det knappt någon skillnad mellan kvinnors och mäns aktivitet när det gäller att läsa Koranen, be eller delta i religiösa ritualer samt ge allmosor till behövande.

Förhållningssättet till skillnaden mellan shia- och sunnimuslimer varierar. Runt 40 procent av världens sunnimuslimer accepterar inte shia som en del av islam. Endast i Libanon och Irak där shia- och sunnimuslimer lever sida vid sida anser majoriteten sunnimuslimer att shiamuslimer och deras ritualer är en legitim del av den muslimska gemenskapen. Ju längre bort från Mellanöstern desto högre blir också acceptansen för shiaislam.

Sammantaget tydliggör rapporten att den ofta uttalade övertygelsen om att det bara finns ett sätt att tolka islam på inte överensstämmer med den stora variation som visar sig i praktiken.

Över 90 procent av de tillfrågade påstår sig fasta under ramadan. Ändå varierar känslan av förpliktelse gentemot religionen mellan olika regioner. I länder som Kazakstan och Albanien är det inte mer än 15–18 procent som känner sig religiöst förpliktigade. I centrala Asien och i södra och östra Europa är deltagandet i olika former av religiösa aktiviteter mycket lågt till skillnad från i exempelvis Turkiet. I 32 av de 39 undersökta länderna anser mer än hälften att det bara finns ett sätt att tolka islam på. I Mellanöstern är dock stora minoriteter eller i vissa

fall majoriteter övertygade om att det kan finnas mer än en tolkning.

Sammantaget tydliggör rapporten att den ofta uttalade övertygelsen om att det bara finns ett sätt att tolka islam på inte överensstämmer med den stora variation som visar sig i praktiken.²⁹ Med ett globalt perspektiv kan således konstateras att islam genomgår ständiga förändringar och att religionen tolkas olika både på det individuella planet men också avseende olika regioner och länder.

6. Problemet är friheten, inte islam

Förklaringen till varför en del länder lyckas bättre med sin utveckling än andra ses ofta av statsvetare ligga i institutionerna.

En vanlig uppfattning har hittills varit att informella institutioner, det vill säga normer, värderingar och beteendemönster, är det som skapar de formella institutioner, som lagar och regelverk. Acemoglu och Robinson hävdar dock motsatsen i boken *Why Nations Fail*. Författarna menar att normer och värderingar får möjlighet att utvecklas då makten är centraliserad, präglad av rättsstat och pluralism samt möjliggör upprätthållandet av kontrakt och äganderätt.³⁰

Enligt Jan Teorell, professor i statsvetenskap vid Lunds universitet,

bör frågan inte vara varför muslimska länder generellt varit mindre benägna till frihetlig utveckling, utan varför det har varit så i just Nordafrika och Mellanöstern. Svaret kan, menar Teorell, finnas i islam som religion, men i sådana fall är det endast en fråga om de funktioner eller utövandet som är förknippat med just den regionen.³¹ Samtidigt pekar Teorell på att länder som har märkbart sämre positiv utveckling mot frihet generellt är stora till ytan, har en ekonomi som till stor del är beroende av att exportera olja eller andra naturtillgångar, har hög inflation och stor ekonomisk ojämlikhet, utsätts för främmande militär inblandning eller ekonomiska sanktioner och samtidigt ofta upplever, strejker och upplopp.³²

I april 2010 publicerade *Journal of Democracy* en kvantitativ undersökning av sociologerna Charles Kurzman och Ijlal Naqvi om hur det gått för islamistiska partier i 89 parlamentariska val de senaste 40 åren. Deras slutsats är att med ett fåtal uppmärksammade undantag (FIS framgångar i Algeriet 1991, Hizbollah i Libanon 2005 och 2009 samt Hamas i de palestinska valen 2006) har islamistiska partier oftast nått medelmåttiga resultat. I varken Pakistan eller Bangladesh har Brödraskapet nått framgång. I förstagsval har rörelsen nått framgång i exempelvis i Bahrain 2002, Irak 2005. Å andra

29 PEW Research Center 2012.

30 Se Acemoglu, Daron & Robinson James. A., 2012.

31 Teorell 2012:47–50.

32 Teorell 2012:142.

Enligt Jan Teorell, professor i statsvetenskap vid Lunds universitet, bör frågan inte vara varför muslimska länder generellt varit mindre benägna till frihetlig utveckling, utan varför det har varit så i just Nordafrika och Mellanöstern.

sidan lyckades Brödraskapet endast få marginellt inflytande vid förstagångsvalen i Jemen 1993, Indonesien 1999 och Tadjikistan 2000. Studien visar dessutom att Brödraskapspartier varit mer framgångsrika i arabiska länder än någon annanstans. Resultaten härleder forskarna till bristen på återkommande demokratiska val i den delen av världen. De visar också genom sin studie att ju friare och mer rutinerade parlamentsvalen blir, desto sämre resultat tenderar islamistiska partier att få. Alternativt tvingas de att anpassa sina valplattformar till utvecklingen.³³

Islamologerna Leif Stenberg och Jonas Otterbeck ansluter sig också till tanken att islamistiska partiers utveckling med avseende på frihet är kopplad till hur de politiska processerna utvecklas. Det är inte synen på religionen som påverkar partiernas inställning till frihet utan de politiska institutionerna.³⁴ Mohammad Fazlhashemi, professor i idéhistoria, instämmer och påpekar att det också finns

muslimska tänkare som argumenterar för att islam blir vad religionen görs till av sina utövare, och därmed kan anpassas till frihetliga system.³⁵

Graham Fuller, politisk analytiker vid National Intelligence Council specialiserad på radikala islamistgrupper, menar att islamistiska grupperingar valt att lyfta fram islams förflutna i ett försök att göra det relevant för framtiden. Men det finns många krafter som vill vara med och bestämma och inte alla har konstruktiva idéer om frihet och öppenhet för att sammanfoga islams förflutna med vår samtid.³⁶

Enligt John L. Esposito, expert på islam och professor vid Georgetown University, är hindren i utvecklingen mot friare samhällen i muslimskt dominerade omgivningar en fråga om kampen mellan maktfullkomlighet och pluralism. Amerikansk eller europeisk utrikespolitik vis à vis muslimska länder bör, enligt Esposito, riktas mot politiska, sociala och ekonomiska förändringar i stället för att fokusera på religionen.³⁷ Muslimer i världen, från Nordafrika till Asien, kämpar, enligt Esposito med att finna sin plats i en värld som utvecklas fort.³⁸

7. Sammanfattning

Att islam och muslimerna skulle vara ett hinder mot våra grundläggande föreställningar om frihet på ett sätt som

är unikt för denna religion stämmer inte. Som undersökningen från PEW Research Center visar finns det en stor variation inom den muslimska världen. Det är därför orimligt att låta situationen i det ena eller det andra landet illustrera en mer omfattande global muslimsk trend.

Den stora variation som lagts fram i denna rapport avseende muslimsk religionsutövning, muslimers religiösa självbild och förståelsen av vad politisk islam kan vara, visar att islam precis som andra religioner alltid blir resultatet av dess utövare på varje enskild plats och vid varje givet tillfälle.

Kvinnors generellt förbättrade ställning i muslimska länder visar hur de påverkar utvecklingen av hur religionen förstås och utövas. Föreställningen om kvinnors plats och roll inom islam varierar kraftigt bland muslimer i världen.

Det saknas empiriskt stöd i denna rapport för att framväxten av islamistiska partier skulle vara resultatet av ett speciellt problem hos just religionen islam eller ett tecken på muslimers önskan om att leva under frihetsberövande regimer. Forskningen visar snarare på motsatsen. I länder med

Rapporten visar därmed att islam och muslimer inte skiljer sig från någon annan religion eller annan religiös gemenskap.

33 Kurzman, Charles & Naqvi, Ijlal 2010.

34 Stenberg, Leif & Otterbeck, Jonas, 2011.

35 Fazlhashemi, 2013:59–66.

36 Fuller, 2003:211–213.

37 Esposito, 2010:196.

38 Esposito, 2010:195.

starka offentliga institutioner och återkommande val förlorar islamistiska partier väljarstöd eller tvingas anpassa sin valplattform till mer frihet och öppenhet.

Rapporten visar därmed att islam och muslimer inte skiljer sig från någon annan religion eller annan religiös gemenskap. Muslimers religionsutövning och uppfattning om religionens roll i deras liv varierar från person till person och från land till land. Där islam eller islamistiska radikala grupper

är ett hot mot frihet är institutionerna svaga och/eller friheten begränsad. Där stabilitet råder och de formella institutionerna är starka, tillåts de informella institutionerna att utvecklas i positiv riktning och islam tolkas mer frihetligt. Problemet ligger alltså inte i religionen i sig eller hos människor som i någon mening ser sig som muslimer.

Därmed blir islam, precis som andra religioner, anpassningsbar till rådande omständigheter och sammanhang.

Således faller argumenten att islam *inte* skulle kunna anpassas till öppna och fria förhållanden och att islam dras med olösliga problem på sin egen orimlighet. För att argumenten skulle vara hållbara skulle de behöva bevisa att alla muslimer genom historien och i vår samtid alltid utövat och utövar islam på samma sätt oavsett när eller var i världen de befunnit sig.

FÖRFATTAREN:

Eli Göndör är doktor i religionshistoria med inriktning på islam och Mellanöstern. Han är aktuell med böckerna *Jag har mina känslor och mitt förstånd – muslimska kvinnor i Israel* och *Religionen i demokratin – Ett politiskt dilemmas återkomst* (red).

© Författaren och Frivärld 2013. Att kopiera rapporten är inte tillåtet utan tillstånd från Frivärld.

KÄLLOR

- Acemoglu, Daron & Robinson James. A, 2012. *Why Nations Fail*. New York: Crown Business
- Ajami, Fouad, 2012. *The Syrian Rebellion*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Andersson, Lena, 2013. "Att lägga livet till rätta", *Dagens Nyheter*. 2013-02-09.
- Eberstadt, Nicholas & Apoorva, Shah, 2011. *Fertility Decline in the Muslim World: A Veritable Sea-Change, Still Curiously Unnoticed*. Working paper series on development policy number 7. Washington DC: The American Enterprise Institute.
- Barlas, Asma 2002. *Believing Women in Islam*, Texas, University of Texas Press.
- Bernström, Mohammed Knut, 2002. *Koranens budskap*. Stockholm: Proprius förlag.
- Eickelman, Dale F. & Piscatori, James, 2004. *Muslim Politics*, Princeton: Princeton University Press.
- Esposito, John L. 2010. *The Future of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Fazlhashemi, Mohammad, 2013, *Den arabiska våren; folkets uppror i Mellanöstern och Nordafrika*, Lund: Historisk Media.
- Freedom House <http://www.freedomhouse.org/> Besökt 2013.03.11
- Fuller, Graham E. 2003, *The Future of Political Islam*. New York: Palgrave Macmillan.
- Göndör, Eli, 2012, *Jag har mina känslor och mitt förstånd: Muslimska kvinnor i Israel*, Stockholm: Atlantis.
- Halm, Heinz, 2004, *Sbi'ism*. New York: Columbia University Press.
- Hamadeh, Najla, 1996, *Islamic Family Legislation: The Authoritarian Discourse of Silence*, i Mai Yamani (red.) *Feminism & Islam*, New York: New York University Press.
- Hjärpe, Jan (red.), 2004, *99 frågor om islam*, Stockholm: Leopard förlag.
- Kurzman, Charles & Naqvi, Ijlal, 2010, *Do Muslims Vote Islamic*, Journal of Democracy Volume 21 number 2.
- Landau, Jacob M., 1993, *The Arab Minority in Israel, 1967-1991*, Oxford: Clarendon Press.
- Lynch, Marc, 2012, *The Arab Uprising: The unfinished revolutions of the New Middle East*.
- Moghadam, Valentine M., 2003, *Modernizing Women*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Mahmood, Saba, 2005, *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*, New Jersey: Princeton University Press.
- Meyersson, Erik, 2013, *Islamic Rule and the Empowerment of the Poor and Pious*, Handelshögskolan Stockholm, Stockholm Institute for Transition Economics (SITE). <http://www.erikmeyersson.com/>. Senast besökt 2013.03.14.
- Mir-Hosseini, Ziba, 1999, *Islam and Gender*. New Jersey, Princeton University Press.
- Nakash, Yitzhak 1994. *The Shi'is of Iraq*. New Jersey. Princeton University Press.
- Nobel Womens Initiative, <http://nobelwomensinitiative.org/sudan/news/>, besökt 2013.03.11.
- Peled, Rubin Alisa, 2001, *Debating Islam in the Jewish State*, New York: State University of New York Press Albany.
- PEW Reaserch Center 2012, *The Worlds muslims: Unity and Diversity*, Forum on Religion and Public Life. <http://www.pewforum.org/Muslim/the-worlds-muslims-unity-and-diversity.aspx>, Besökt 2013.03.11.
- Roy, Olivier 2004, *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*. London: Hurts & Company.
- Roy, Olivier & Amel, Boubekeur, 2012. "Introduction" i Roy, Olivier & Amel, Boubekeur (red.), *What Happened to the Islamist? Salafis, Heavy Metal Muslims, and the Lure of Consumerist Islam*. New York: Columbia University Press.
- Rudbeck, Carl, 2013. *Islam och liberalism*. Stockholm: Timbro.
- Stenberg, Leif & Otterbeck, Jonas, 2011, *Ett alternativ till islamism*, Fokus, 2011.11.28.
- Sundbom, Henrik, 2012. *Tjugo år efter Ayodhya: Islam och politik i Indien*, Frivärld Magasi, 2012.12.11. <http://www.frivarld.se/magasin/20-ar-efter-ayodhya-islam-och-politik-i-indien/>. Senast besökt 2013.03.15.
- Teorell, Jan, 2012, *Determinants of Democratization*, New York: Cambridge University Press.